

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ШАРОИТИДА ИШСИЗЛИК МУАММОСИ ВА УНИ БАРТАРАФ ЭТИШНИНГ ИЖТИМОЙ ОМИЛЛАРИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11628491>

Мухтаров Уткиржон Муталибжанович

Андижон давлат педагогика институти
фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
e-mail: utkirjon.84@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Янги Ўзбекистон шароитида ишсизлик муаммолари сабабларини аниқлаш, уни бартараф этишнинг ижтимоий фалсафий омиллари ёритиб берилган.

Глобаллашув жараёнлари даврида ишсизлик муаммоси жамиятнинг энг марказий муаммоларидан бири ҳисобланади. Зеро, юқори даражадаги ишсизлик бирлигидан, ресурслардан тўлиқ фойдаланилмаётганлигини ва аҳоли даромадларининг пастлигини кўрсатади. Бу эса ижтимоий соҳада, оилавий муносабатларда вазиятнинг кескинлашуви ва жамият миқёсида норозиликнинг кўпайишига олиб келади. Иш жойидан айрилиш кўп кишилар учун оилавий турмуш даражаси ёмонлашишининг, шахсий ҳаёт нотинчлигини билдириб, одамга жиддий руҳий таъсир кўрсатади.

Ишсизлик шундай ҳодисаки, унда ишчи кучи иқтисодий фаол аҳолининг бир қисми сифатида товарлар ва хизматлар ишлаб чиқаришда банд бўлмайди. Ишсизлар бандлик билан бир қаторда мамлакат ишчи кучини ташкил қилади.

Амалиётдаги иқтисодий ҳаётда ишсизлик ишчи кучи таклифининг унга бўлган талабдан ошиб кетиши тарзида намоён бўлади.

Бугунги кунда Янги Ўзбекистонда аҳолини иш билан таъминлаш, уларга муносиб ҳаёт ва меҳнат шароитлари яратиб беришга қаратилган чуқур ижтимоий-иқтисодий ислохотларнинг изчил амалга оширилиши натижасида иқтисодиётнинг турли жабҳаларида меҳнат қилаётганлар сони ортиб бормоқда, мавжуд меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланиш кўрсаткичи тобора яхшиланмоқда.

***Калит сўзлар:** ишсизлик, ишсизлар, ёлланма ходимлар, ишсизлик таркиби, меҳнат бозори, бандликка кўмаклашиш марказлари, қайта касбга ўргатиш, таълим бериш тизими.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируются проблемы безработицы в условиях Нового Узбекистана, а также выделяются социально-философские факторы ее ликвидации.

Ключевые слова: *безработица, безработные, наемные работники, структура безработицы, рынок труда, центры содействия трудоустройству, переподготовка, система образования.*

ABSTRACT

This article analyzes the problems of unemployment in the conditions of New Uzbekistan, and highlights the socio-philosophical factors of its elimination.

Keywords: *unemployment, unemployed, hired workers, structure of unemployment, labor market, employment assistance centers, retraining, education system.*

КИРИШ

Мамлакат ва миллатнинг ривожланиши, унинг келажаги кўп жиҳатдан аҳолининг ижтимоий ҳимояланганлигига ҳам боғлиқ. Ҳақиқатдан ҳам, ижтимоий ҳимоя тизимсиз мамлакат тараққиётини тасаввур этиш жуда қийин. Зеро юртбошимиз Ш.М.Мирзиёев раҳбарлигида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш борасида олиб борилаётган ишларимизнинг қонунчилик асосларини замон талабларидан келиб чиқиб, тегишли ўзгартиришларни киритиш жараёни янада тараққий этмоқда ва эркин фуқаролик жамиятини барпо этишнинг узвий омили бўлиб қолган аҳолини ижтимоий ҳимоялаш тизимининг эволюцияси ўзининг истиқболли натижалари билан тараққий этмоқда. Бу борада Президентимиз Шавкат Мирзиёев Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқида “Аҳоли бандлигини таъминлаш, ёшлар ва ишсиз фуқароларни давлат ҳисобидан малакали касб-хунарга ўқитиш, оилавий тадбиркорликни ривожлантириш, эҳтиёжманд аҳолини манзилли қўллаб-қувватлаш орқали 2026-йилгача камбағалликни икки баробар қисқартириш кўзда тутилмоқда.

Шу билан бирга, ижтимоий ҳимоя соҳасида бошқарув тизими ислоҳ қилиниб, ижтимоий хизматларнинг сифати яхшиланади ва кўлами кенгайтирилади”[1, 378] деб таъкидлаб ўтади.

Бу эса ўз навбатида “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси” негизида инсон ҳуқуқ ва манфаатларининг устуворлиги олий қадрият эканлиги эълон қилиниши, шу мақсад сари давлат ва жамият ҳаётининг барча жабҳаларида, шу жумладан

ижтимоий соҳада ислохотларнинг янги босқичини амалга оширилиши мамлакатимизнинг демократик давлат, иқтисодий ислохотларимизнинг эса ижтимоий йўналтирилганлигининг исботидир.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДЛАР

Иқтисодий нуктаи назардан ишсизлик деганда – ишчи кучининг иш жойи билан таъминланмаганлиги ва натижада, унинг бирор бир қонуний даромад манбаига эга бўлмаслигининг муайян (аниқ) ҳолати тушунилади. Одатда, жаҳон мамлакатлари ишсизлик тушунчасини Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ), халқаро меҳнат ташкилоти (ХМТ), Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш жамияти талабларига кўра ишлаб чиқишади.

Халқаро ташкилотларнинг берган таърифига биноан «ишсиз шахслар» деганда – ишга эга бўлмаган, ишлашга тайёр ва иш излаётган фуқаролар тушунилади. Мана шу асосий шартларга риоя қилган ҳолда, турли мамлакатларда фуқарони ишсиз шахс деб эътироф этиш учун кўшимча шартлар талаб қилинади.

Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 20 октябрдаги ЎРҚ-642-сонли “Аҳоли бандлиги тўғрисида”ги Қонуни 44-моддасига биноан “Ўн олти ёшдан то пенсия таъминоти ҳуқуқини олиш ёшигача бўлган, ҳақ тўланадиган ишга ёки иш ҳақи (меҳнат даромади) келтирадиган машғулотга эга бўлмаган, иш қидираётган ва иш таклиф этилса, унга киришишга тайёр бўлган ёхуд касбга тайёрлашдан, қайта тайёрлашдан ўтишга ёки малакасини оширишга тайёр бўлган, ишга жойлашишда кўмак олиш учун маҳаллий меҳнат органларига мурожаат қилган ва ушбу органлар томонидан иш қидираётган шахслар сифатида рўйхатга олинган меҳнатга лаёқатли шахслар (бундан таълим муассасаларида таълим олаётганлар мустасно) ишсизлар деб эътироф этилади.”[2]

Бугунги глобаллашув жараёнида ишлаб чиқаришнинг меҳнат каби ресурсидан тўлиқ ва оқилона фойдаланиш ва шу муносабат билан оммавий ишсизликка йўл қўймаслик, ишсизликни камайтириш борасида қизгин фаолият олиб бориш давлатнинг ниҳоят даражада муҳим вазифаларидандир. Ушбу муаммони ҳал этишда икки асосий бош йўналишга ажратиш мумкин.

Биринчисини субъектив йўналиш деб номлаш мумкин. У инсонни меҳнат фаолиятига шундай тайёрлашни ташкил этишдан иборат бўладики, бунда инсон ишлаб чиқариш шарт-шароитлари, техник база ўзгаришлари муносабати билан муваффақиятли равишда меҳнат фаолият олиб бориш учун етарли даражада тез қайта тайёргарликдан ўтиб, янги билим, қобилият ва кўникмалар орттира олади.

Хўжалик юритишнинг янги шароитларида инсоннинг ишга жойлашуви унинг шахсий ишига айланиб қолди. Энди давлат унга шундай масалаларни ўзи

ҳал этишида ёрдам беради холос. Бунинг устига, ишга жойлашув ишсизлик мавжудлиги шароитида рўй беради, бу эса ишсизлик муаммосини ҳал қилишни анчагина қийинлаштиради. Буларнинг барчаси Ўзбекистон фуқаролари учун янғидир. Ушбу шароитда улар яхши тайёрланган бўлишлари, меҳнат бозорида ўзларини қандай тутишни, ўзларининг қандай ҳуқуқлари, янги шароитларда қандай вазифалари борлигини, ишсиз қолган киши ўзини қандай тутиши лозимлигини, ишга қай йўсинда ёлланиш, қай тарзда иш излаш кераклиги ва ҳоказоларни билишлари зарур бўлиб қолмоқда. Аҳолига шу тарзда таълим бериш иш билан бандликка кўмаклашиш марказининг бош вазифаси бўлиб қолиши керак. Бу ҳозирги пайтда миллий иқтисодиётда иш билан банд бўлганларнинг тахминан 2/3 қисми ходимлар сифатида қайта қуриш давридан олдинги пайтларда шаклланганлиги билан аҳамиятлидир.

Олимларва тадқиқотчилар ўртасида оммавий ишсизликнинг ҳақиқий сабаблари қандайлиги тўғрисида турлича қаршиликлар мавжуд.

Маълумки, Ж.М.Кейнс «...ишсизликнинг давоси сифатида иш ҳақини пасайтириш ғоясини қатъий инкор этиб, ўзига инвестициялар, давлат харажатлари ва соф экспортдан ташқари истеъмол харажатларини, бунда ҳам сўнгги умумий талабнинг асосий қисмини ҳам қамраб оладиган умумий талабдан келиб чиқади».[3, 8]

Фикримизча, Ўзбекистонда ишсизликнинг пайдо бўлиши ва ўсиш тарихи айнан Кейнс қарашларининг тўғрилигини исботлайди. Ишсизлар расмий рўйхатга олингандан бошлаб, ишсизлик даражаси маълум даражада мунтазам ортиб боради, ишга жойлаштириш қанчалик юқори бўлса, ишсизлик даражаси шунчалик паст бўлади.

Иш билан бандликнинг кескин камайиши иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришлар (давлат секторининг камайиши), инфляция ҳамда хўжалик юритишнинг муқобил шакллари (хусусий корхоналар, ҳиссадорлик жамиятлари) етарлича тез ўсмаганлиги туфайли кўпгина корхоналарда молиявий аҳвол ёмонлашуви натижасида юзага келади. Буларнинг ҳаммаси, табиийки, умумий талаб ҳажмида салбий акс этади: давлат таъсири қисқаради, инвестиция фаолияти сустлашади, истеъмол харажатлари эса инфляция таъсирида ижтимоий ҳаёт даражасининг ёмонлашуви туфайли бирмунча камаяди.

Демак, Янги Ўзбекистонда ишсизлик ўсишининг асосий сабаби – энг аввало ишлаб чиқаришнинг қисқаришидир. Иқтисодий ўсиш динамикаси билан ишсизлик ўртасидаги алоқа узвий боғлиқ кўрсаткичлардир.

Тадқиқотчи Э.Абдуллаевнинг фикрича, Ишсизлик кўрсаткичларига иш ҳақининг ўз вақтида тўлаб берилмаслиги, меҳнат жамоаларидаги штатларнинг

камайиши кабилар ўзининг салбий таъсирини кўрсататди[4, 95] – деб ҳисоблайди.

Ижтимоий тараққиётнинг провард мақсади ишлаб чиқаришни имкон қадар ошириш эмас, балки инсонларга яхши яшаш шароитини ҳозирлаш, уларнинг унумли меҳнат қилиши, узоқ умр кўриши, соғлом яшаши, таълим ва билим олишлари учун имкониятлар беришидир.[5]

НАТИЖАЛАР

Қоидага кўра, ғарбда иқтисодий ўсиш суръатларини аҳоли иш билан бандлигининг ўсиш суръатлари билан, таназулни эса ишсизлик даражасининг ўсиши билан боғлайдилар. Ҳақиқатдан ҳам, индустриал турдаги нормал ишлаётган бозор иқтисодиётида иқтисодий ўсиш доимо тармоқларнинг ривожланиши ва кенгайишини, иш билан бандликнинг ортишини англатади. Шундай бўлсада, ривожланаётган мамлакатларда бундай боғлиқлик кўзга очик ташланмайди. Масалан, кўпгина ривожланаётган мамлакатларда саноатнинг тез ўсиши иш билан бандликнинг мувофиқ кенгайишини келтириб чиқармади. Иқтисодчилар бу ҳодисани саноатдаги ўсиш суръатларидан анча юқори бўлган урбанизация суръатлари ҳамда қишлоқдан шаҳарга кўчиб келаётган аҳоли малакасининг пастлигида деб изоҳлайдилар.

Аҳолининг иш билан бандлик динамикаси, ЯИМ билан ишсизлик ўртасидаги бевосита алоқанинг тасдиқланмаслиги дастлабки қарашда мантиқан зид ҳодисадир. Иккита далил кишини ҳайратга солади: биринчидан, ишсизликни ЯИМнинг ўсишига қиёсан илгариларчи қисқариши; иккинчидан, иш билан бандликнинг камайиши билан бирга ишсизликнинг қисқариши.

Фикримизча, бу ҳодисаларни фақат статистик хатоликлар ва ишсизлик мақомини бериш шартларининг мураккаблашуви билан изоҳлаб бўлмайди. Кўринишидан яхши бўлган иқтисодий ўсиш кўрсаткичларидан иш билан бандликнинг камайишини иккита сабаб билан изоҳлаш мумкин. **Биринчидан**, яширин ишсизликнинг юқори даражаси сақланганлиги, у ўз потенциалини хатто айрим барқарорлик шароитларида ҳам очик бозорга чиқариб туради. **Иккинчидан**, яширин иш билан бандликнинг кўпайиши, у ишчи кучи ва ишсизларнинг сезиларли қисмини очик меҳнат бозоридан тортиб туради.

Маълумки, амалиётда таркибий омилларнинг таъсирини даврий омилларнинг таъсиридан фарқлаш қийин бўлади, шунинг учун фан фойдаланадиган таърифлар (фрикцион, таркибий, даврий ишсизлик ва ишсизликнинг бошқа турлари) анчагина шартли тусга эга бўлади. Шундай бўлса-да, ушбу таърифлар фойдали тарзда қўлланилиши мумкин, масалан, улардан меҳнат бозорига таъсир этадиган узоқ муддатли ва қисқа муддатли омилларни

аниқлаш учун фойдаланса бўлади. Ишсизликни миқдорий баҳолаш муҳим аҳамият касб этади.

Ишсизлик даражаси – меҳнат бозорининг ҳозирги пайтдаги аҳволи ҳақида ва унда муайян вақт мобайнида рўй берган ўзгаришлар тўғрисида тасаввур берадиган асосий кўрсаткичдир [6, 54].

Ишсизлик даражасининг табиий миқдори қанча бўлиши мумкин, деган масала устида мутахассислар жуда кўп фикр билдирадилар, лекин бирор мамлакатда унинг аниқ миқдори белгиланган эмас. Масалан, АҚШда ишсизлар сонининг табиий даражаси 1960 йилларда 4-6% га кўтарилди. Инфляция даражаси юқори бўлган даврдаги ишсизлик даражаси табиий меъёрий ҳолат деб ифодаланиб, ишлаб чиқаришнинг потенциал имконияти билан боғлиқликда бўлади. Агар бандлик юқори бўлиб, ишлаб чиқаришда ҳам кўп бўлса, спиралсимон инфляция юзага келади.

Турли мамлакатларда ҳар бир муайян даврда ишсизлик даражаси бир-биридан жиддий фарқ қилади, бу эса ҳар бир мамлакат учун қарор топган “табиий” ишсизлик даражасига, мамлакатдаги иқтисодий даврийлик фазасига, шунингдек, давлат томонидан ишлаб чиқилган иш билан бандлик сиёсатига боғлиқ бўлади.

Ишсизликни таҳлил қилишда унинг давомийлик кўрсаткичи алоҳида аҳамиятга эга. Ишсизликнинг ўртача давомийлиги ва узоқ вақт ишламаётганлар ишсизлар орасидаги ҳиссаси ҳақидаги маълумотлар нисбий ишсизлик ҳақида хулоса чиқариш имконини беради. Давлатнинг иқтисодиётни ривожлантиришни рағбатлантириш борасидаги фаолияти аҳолининг иш билан бандлигини таъминлаш соҳасидаги муҳим йўналишдир. Давлат истеъмол ва инвестиция тусидаги товар ва хизматларга бўладиган талабни рағбатлантириб, шу асосда мулкчиликнинг барча шаклидаги корхоналарда янги иш ўринлари яратиш бориши, иқтисодиётнинг хусусий тармоғини ва ушбу тармоғда янги ш ўринлари очилишини рағбатлантириши лозим. Лекин давлат фаолиятининг шу жиҳатини такомиллаштириш талаб этилади.

Мамлакатимизда ишсизлик муаммосини олдини олишда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси” Фармони қабул қилинган. Мазкур Фармоннинг 1-иловасига мувофиқ Давлат дастурида белгиланган 85-мақсада: Мамлакатда янги иш ўринлари яратиш, аҳоли даромадларини ошириш ва шу орқали 2026 йил якунига қадар камбағалликни камида 2 бараварга қисқартириш вазифаси қўйилган. Ушбу мақсаддан келиб чиқиб айниқса аёллар орасидаги ишсизлик даражасини 2 баравар камайтириш, 700 мингдан зиёд ишсиз хотин-қизларни давлат ҳисобидан касб-хунарга ўқитиш.

Иш билан банд бўлмаган хотин-қизларни тадбиркорликка жалб қилиш ва ўзини ўзи банд қилиш бўйича комплекс чора-тадбирларни амалга ошириш [6] ишлари мақсад қилиб олинган бўлиб, бугунги кунда мазкур мақсадни амалга ошириш ишлари изчил давом эттирилмоқда.

МУҲОКАМА

Янги Ўзбекистоннинг ижтимоий-иқтисодий сиёсатида, умуман, аҳолини ижтимоий ҳимоялашнинг муҳим шарти сифатида иш билан бандлик ва ишсизликдан ҳимоялаш сиёсати дунёдаги кўпгина ривожланган мамлакатларнинг бой тажрибасига асослангандир. Аммо, бу тажрибаларнинг кўпчилиги Ўзбекистоннинг ижтимоий-иқтисодий сиёсатининг туб моҳиятига татбиқан етарлича тўғри келавермайди.

Ривожланган мамлакатлар тажрибаси кўрсатишича, ҳукумат ишсизларнинг ижтимоий ҳимоясини таъминлагандан кейингина, бошқа ишларга киритиши – дастлаб иш билан бандликни барқарорлаштириш (сақлаш)га, сўнгра унинг ўсишини рағбатлантиришга киришиши мумкин. Бунда иш билан бандликнинг ўсишини рағбатлантириш уч йўналишда амалга оширилади:

тадбиркорлар билан ишлаш, масалан, янги иш жойлари яратилганда солиқ имтиёзларини бериш, ишсизларнинг иш излашларини фаоллаштириш;

ишчи кучи таклифини рағбатлантириш;

ёлланма ишчилар синфини меҳнат бозоридан чиқариш, хусусий тадбиркорлик билан ўз-ўзини иш билан банд қилишни рағбатлантириш (қасаначилик, уй шароитида очилган майда цехлар ва бошқа).

Янги Ўзбекистонда ишсизликнинг кескин кўпайиши иш билан бандлик сиёсатининг меъёрий эволюцияси йўлидан изчил боришга вақт қолдирмайди. Шунинг учун иш билан бандликни таъминлашнинг хилма-хил дастурлари мўлжалланганларни давлатнинг ҳақиқий молиявий имкониятларини яхшилаб мувофиқлаштириб олмай, иш билан бандлик ишининг барча йўналишларини бир йўлга қамраб олишга уринилмоқда. Бу ерда энг аввало, аҳолини иш билан бандлик сиёсатини амалга оширишга йўлланиладиган молиявий маблағларни мувофиқ тарзда тақсимлаб, меҳнат бозорини тартибга солишнинг умумдавлат ва минтақавий соҳаларини белгилаб олиш керак. Маҳаллий меҳнат бозорини таҳлил қилиш асосида ажратилган маблағларнинг ҳар бир сўмини иш билан бандликнинг ўсиши кўринишидаги самара билан қайтиши уни қаерга йўллаш кераклигини аниқлаш керак бўлади.

Иш билан бандлик сиёсатини амалга ошириш усуллари ҳам қайта кўриб чиқиши керак. Маълумки, ҳар қандай тартибга солиш жараёни, маъмурий ёки иқтисодий бўлиши мумкин бўлиб, шу жумладан, меҳнат бозорига ҳам

тааллуқлидир. Тартибга солишнинг бу усуллари ўртасидаги чегара бозор механизмига аралашув даражаси чизиғи бўйлаб ўтади. Маъмурий усуллар меҳнат бозори ишига бевосита, баъзида ҳатто бозор механизмини бузиб аралашувни назарда тутаяди. Тартибга солишнинг иқтисодий усуллари буйруқ берадиган эмас, тавсиявий, рағбатлантириш усуллари асосида амалга ошади.

Дарҳақиқат инсоният ўз тарихий тараққиёти давомида технологиялар, иқтисодий ва молиявий қудратга эга бўлди. Бу қудрат инсониятнинг тараққиётига унинг ўз моҳиятини англаб етишига хизмат қилиши керак эди. Лекин ҳозирги кунга келиб эришилган ютуқлар инсонни ушбу қудратга хизмат қиладиган қисмига айланиб қолди [7, 192].

Республикада ишсизликнинг вужудга келиши, унинг нисбатан юқори даражада сақланиб туриши ва аҳолининг иш билан бандлигида иқтисодиётнинг норасмий тармоғи улушининг ортиб боришига сабаб бўлган асосий муаммолардан бири сифатида мамлакатда ишчи кучига талаб ва таклифнинг сифат ва миқдор жиҳатдан номутаносиблигини келтириш мумкин. Чунки, бугунги кунда ишсиз аҳолининг катта қисмини малакасиз ходимлар ва меҳнат бозорига биринчи марта чиқаётган ёшлар ташкил этмоқда. Иқтисодиёт тармоқларида ишчи кучига бўлган талабни малакали ва иш тажрибасига эга бўлган кадрларга эҳтиёж ташкил этмоқда.

ХУЛОСА

Ишсизлик даражаси мамлакат иқтисодиётининг қай даражада тараққий этганлигининг ҳамда иқтисодиётда содир бўлаётган ўзгаришларнинг муҳим кўрсаткичларидан бири ҳисобланади. Ишсизлик даражаси деганда ишсизлар сонининг иқтисодий фаол аҳоли таркибидаги салмоғи тушунилади.

Республикада ишсизлик даражасини бандлик хизматларида рўйхатдан ўтган ишсизлар сонининг иқтисодий фаол аҳоли умумий сонига нисбатан олиб ҳисоблаш мумкин.

Ишсизлик даражасига бир қанча омиллар таъсир кўрсатади: меҳнат ҳақининг пастлиги, меҳнат шароитлари яхши эмаслиги, иш ҳақининг вақтида берилмаслиги, иш жойларини қисқартиришлар ва бошқалар.

Бозор иқтисодиёти муносабатлари барқарорлашаётган даврда ишсизликнинг бўлиши табиий ҳолатдир. Чунки ишчи кучига бўлган талабнинг таклифига мос келиши оқилона бандликни шакллантириб, жамият учун табиий бўлган ишсизлик даражасини таркиб топтиради.

Иш билан банд бўлмаган шахсларни янги касбларга ўргатиш, малакасини ошириш, моддий ёрдам бериш ва иш жойларини тавсия этиш меҳнат биржаси томонидан амалга ошириладиган ижтимоий тадбирларнинг энг муҳими ҳисобланади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ (REFERENCES)

1. Mirziyoyev Sh.M. Inson qadri, uning huquq va erkinliklari, qonuniy manfaatlari uchun. –Т.: O‘zbekiston, 2022. – bet 392. (Mirziyoyev Sh.M. For human dignity, his rights and freedoms, legal interests. - Т.: Uzbekistan, 2022. – p. 392).
2. Ўзбекистон Республикасининг “Аҳоли бандлиги тўғрисида”ги Қонуни. (Republic of Uzbekistan law “About population employment”) <https://lex.uz/acts/5055690>
3. Кейнс Д. М. Общая теория занятости: публицистика. – М.: Директ-Медиа, 2007. – с. 13 (Keynes D. M. General theory of employment: journalism. – М.: Direct-Media, 2007. – p. 13).
4. Абдуллаев Э. Б. Янги Ўзбекистонда инсон капитали. – Т.: Ил-Зиyo-Zakovat, 2023. – бет 107. (Abdullaev E. B. Human capital in new Uzbekistan. - Т.: Ил-Зиyo-Zakovat, 2023. - p 107).
5. Бочарова И.О. Роль современного образования в развитии человеческого потенциала (Bocharova I.O. The role of modern education in the development of human potential) (December, 2014) www.economy.narod.ru/bocharova.pdf.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси” Фармони (Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated January 28, 2022 No. PF-60 "Development Strategy of New Uzbekistan for 2022-2026") <https://lex.uz/docs/5841063>
7. Mukhtarov, U. M. (2019). Methods of teaching philosophical subjects at higher education. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(5), 191-196.